

BILINGVIZM HODISASINING TIL O'QITISHGA SALBIY TA'SIRI**Hayitova Gavhar Vahob qizi**

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU

O 'zbek tili va adabiyoti ta'limi yo 'nalishi

3-kurs talabasi hayitovagavhar76@gmail.com**Annotatsiya:**

Maqolada bilingvizm hodisasining zamonaviy ta'lim jarayoniga, xususan, til o'qitishga bo'lgan salbiy ta'siri atroflicha yoritiladi. Bilingvizmning turlari, ularning psixopedagogik ta'siri, til o'zlashtirishdagi interferensiya, transfer, leksik va fonetik kamchiliklar, madaniy identifikatsiyadagi qiyinchiliklar va boshqa muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, til o'qitishda bilingv muhitning o'ziga xos xususiyatlari hamda bu holatning oldini olish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Bilingvizm, interferensiya, transfer, fonetika, grammatika, til o'qitish, psixolingvistika, madaniy identifikatsiya

Kirish

Bilingvizm bugungi kunda nafaqat ijtimoiy-lingvistik hodisa, balki ta'lim tizimiga bevosita ta'sir qiluvchi omil sifatida ham ko'rilmoqda. Ayniqsa, ona tilining o'rgatilishi va o'zlashtirilishida bilingv muhitda yuzaga keladigan muammolar murakkab psixopedagogik yondashuvni talab etadi. Ushbu maqolada bilingvizm hodisasining turlari, til o'qitishga ta'siri va salbiy oqibatlari tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Bilingvizm tushunchasi va uning turlari.

Bilingvizm (lotincha 'bi' – ikki, 'lingua' – til) bir kishining yoki jamiyatning ikki tilni egallaganligi holatini bildiradi. Bilingvizm — bu bir kishining yoki jamiyatning ikki (yoki undan ortiq) tilda erkin yoki ma'lum darajada muloqot qila olish holatidir.

Bu hodisa sotsiolingvistika, psixolingvistika va pedagogika fanlarida alohida o'rganiladi. Bilingvizm tabiiy yoki sun'iy, individual yoki ijtimoiy bo'lishi mumkin.

Quyida bilingvizmning asosiy turlari keltirilgan:

1. Koordinativ bilingvizm

Shaxs har ikkala tilni alohida semantik tizim sifatida o'zlashtiradi.

Har bir til mustaqil kod sifatida shakllanadi.

Masalan, bola ingliz va o'zbek tillarini ikki alohida til sifatida mustaqil o'rganadi.

2. Kompaund bilingvizm

Ikki til bir vaqtning o'zida o'rganiladi va yagona semantik tizimda shakllanadi.

Bola atamalarni ikkita tilda bir xil kontseptual asosda o'zlashtiradi.

Bu holatda tilda aralashmalar ko'proq bo'lishi mumkin.

3. Subordinativ bilingvizm

Birinchi til asosiy (dominant) til bo'lib, ikkinchi til unga tayanadi.

Ikkinchi tilning so'zlari birinchi til yordamida tushuniladi.

Masalan, bola ingliz tilidagi so'zlarni o'zbek tilida tarjima qilib tushunadi.

4. Individual va ijtimoiy bilingvizm

Individual bilingvizm – bitta inson ikki tilni biladi.

Ijtimoiy bilingvizm – butun jamiyat yoki katta ijtimoiy guruh ikki tilni faol ishlatadi (masalan, Kanadadagi ingliz-fransuz bilingvizmi).

5. Tabiiy va sun'iy bilingvizm

Tabiiy bilingvizm – inson bolaligidan ikki tilda muloqotda bo'lib o'sadi (oila, muhit orqali).

Sun'iy bilingvizm – inson ikkinchi tilni maktab, kurs yoki rasmiy o'quv tizimi orqali o'rganadi.

6. Faol va passiv bilingvizm

Faol bilingvizm – inson har ikki tilda bimalol gapira va yozishi mumkin.

Passiv bilingvizm – inson ikkinchi tilni tushunadi, ammo faol muloqotda qiynaladi yoki qo'llamaydi.

7. Mukammal va qisman bilingvizm

Mukammal bilingvizm – inson har ikki tilda bir xil darajada erkin so‘zlasha oladi.

Qisman bilingvizm – til bilimlari cheklangan; bir tilda yaxshi, ikkinchisida esa o‘rtacha yoki zaif darajada so‘zlasha oladi.

Bilingvizmning har bir turi til o‘rganish jarayoniga turlicha ta’sir qiladi. Ayniqsa, o‘quvchilarda koordinativ yoki subordinativ bilingvizm shakllangani ularning o‘quv yutuqlari va tilga bo‘lgan munosabatini belgilab beradi. Til o‘qitishda bu farqlarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Bilingvizmning til o‘qitishga salbiy ta’sirlari

Bilingvizmning til o‘qitishga salbiy ta’siri ko‘plab psixolingvistik va pedagogik omillar bilan bog‘liq. Bilingval sharoitda o‘qiyotgan o‘quvchilarda til o‘zlashtirish jarayoni murakkabroq kechishi mumkin. Quyida bu hodisaning asosiy salbiy jihatlari batafsil yoritiladi:

1. Interferensiya

Bu hodisa bir tilning grammatik, fonetik yoki leksik me’yorlarining ikkinchi tilga aralashishi bilan bog‘liq:

Masalan, o‘zbek tilida so‘z tartibi “ot + sifat” bo‘lsa, rus tilida “sifat + ot”. Bilingv bolalarda bu aralashuv xatolarga olib keladi.

Talaffuzdagi interferensiya ham keng tarqalgan (masalan, rus tilida urg‘u oxirgi bo‘g‘inda bo‘ladi, bu esa o‘zbekcha talaffuzga ta’sir qiladi).

2. Transfer

Bu bir tilning qoidalari, model yoki so‘zlarining boshqa tilga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanilishi natijasida xatoliklar yuzaga kelishi:

“Men uyda bo‘ldim” o‘rniga “Men uyda edim” deyish.

Bu hodisa grammatik, fonetik va semantik darajalarda uchraydi.

3. Talaffuz va fonetik xatolar

Bilingv bolalar ko‘pincha o‘z tiliga xos tovushlarni boshqa til tizimidan olingan tovushlar bilan almashtirib yuboradi.

Bu o'zbek tilini to'g'ri va adabiy talaffuzda o'rganishda muammoga aylanishi mumkin.

4. Leksik va grammatik qashshoqlik

Har ikki tilni yuzaki bilgan bolalar na bir tilda, na ikkinchisida boy so'z boyligiga ega bo'ladi.

Jumlalar sodda, iboralarsiz bo'ladi; yozma va og'zaki nutqda fikrni ifodalash cheklangan bo'ladi.

5. Madaniy identifikatsiya muammolari

Bilingval bolalar "qaysi millat vakiliman?" degan savolda ikkilanishadi.

Bu psixologik noaniqlik ularning ona tiliga nisbatan sovuqlik yoki begonalik hissini keltirib chiqarishi mumkin.

Tilga nisbatan befarqlik, pasaygan motivatsiya paydo bo'ladi.

6. O'qitish metodikasidagi qiyinchiliklar

O'qituvchi o'quvchining qaysi til bazasiga tayanib fikr yuritayotganini aniqlay olmaydi.

Darsliklar va metodik qo'llanmalarda monolingval muhit uchun yozilgan materiallar bilingv sharoitda yetarli samarani bermaydi.

Har bir o'quvchiga individual yondashuv zarur bo'ladi.

7. Kognitiv ziddiyatlar

Bola bir til qoidalarini o'rganayotgan paytda boshqa tilning tushunchalari bilan chalkashadi.

Bu esa kognitiv yuklamani oshiradi va umumiy o'rganish tezligini sekinlashtiradi.

8. Notekis rivojlanish

Ikki tilni bir paytda o'rganayotgan bola bir tilni yaxshi egallasa, ikkinchisi orqada qoladi.

Bu o'zaro "psixik kurash"ga olib keladi, natijada til o'rganishga bo'lgan ishtiyoq pasayadi.

Bilingvizm ijobiy jihatlari bilan birga, til o'qitishda murakkabliklar, xatolar va motivatsiya pasayishi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Bu salbiy ta'sirlarni kamaytirish uchun:

Individual yondashuv,
Moslashtirilgan darsliklar,
Ona tilining mavqeini mustahkamlovchi faoliyatlar,
Multi-madaniy kompetensiyani shakllantirish zarur.

7. Tilga bo'lgan motivatsiya pasayishi – o'z tili va madaniyatini qadrlash hissining so'nishi.

Psixopedagogik yondashuv

Til o'rgatuvchi muhitda o'qituvchilarning yondashuvi muhim ahamiyatga ega.

Bunda quyidagilarga e'tibor qaratilishi lozim:

- Individuallashtirilgan yondashuv;
- Darslik va metodik materiallarning bilingv kontekstga mosligi;
- Ona tilining mavqeini mustahkamlovchi faoliyatlar;
- Multimadaniy kompetensiyani rivojlantirish.

O'qituvchilar bolalar tilida interferensiya yoki transfer holatlarini aniqlab, bartaraf etishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazishlari kerak.

Xulosa

Bilingvizm – zamonaviy davrning ajralmas hodisasi bo'lib, u til o'rgatish jarayonida muayyan muammolarni yuzaga keltiradi. O'qituvchilar, metodistlar va til siyosati yurituvchilar ushbu muammolarga nisbatan ongli, ilmiy asoslangan yondashuvni qo'llashlari zarur. Ta'lim tizimida har bir til o'z o'rnini topishi, madaniy merosga sodiqlik shakllanishi uchun bilingvizm holatlari chuqur o'rganilishi va nazoratga olinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haugen, E. (1956). Bilingualism in the Americas. University of Alabama Press.
2. Grosjean, F. (1982). Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism. Harvard University Press.
3. Weinreich, U. (1953). Languages in Contact: Findings and Problems. Mouton.
4. Ходжамкулов Ш. Ўзбек тилини ўқитишда интерференция муаммолари. – Тошкент, 2018.
5. Тўхтаева З. Психоллингвистика ва билингвизм. – Самарқанд, 2020.
6. Bialystok, E. (2001). Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition. Cambridge University Press.